

עבודה מסכמת

מבוא לפילוסופיה חדשה - אמפריציסטים

מרצה: ד"ר דן טנא

סמסטר ב' תשפ"ד

אנטון פאסטרנק

(1500 מילים ללא המקורות ועמוד השער)

במהלך השנה השנייה שלי באקדמיה כסטודנט בתואר ראשון במדעי המוח והקוגניציה, לקחתי את הקורס "מבוא לפילוסופיה חדשה". במהלך הסמסטר השני הוצגו בפנינו גישות אמפריציסטיות של מספר הוגים אשר עשו מאמצים כבירים בכדי להסביר את כל מרכיביה של המציאות והחויה האנושית באופן שמניח כי המושגים הנמצאים ברוחו של האדם מגיעים כולם מן הניסיון באופן אפוסטריורי. בעבודה זאת נתבקשנו לבחור שני הוגים שלמדנו עליהם הסמסטר ולהציג את האופן שבו הם היו מגיבים לעמדה הנקראת ריאליזם נאיבי, העמדה הנפוצה ביותר בקרב האנשים היומיומיים שלא חוטאים בפילוסופיה. עמדה זו מתארת כי העולם והעצמים בו נתפסים בראשם של בני האדם באופן מדויק ובלתי מתווך, כלומר הכל קיים מחוץ להכרה האנושית בדיוק כפי שהוא מופיע בה. אני אציג כאן תחילה את עמדתו של ג'ורג' ברקלי ואז את זו של עמנואל קאנט ואנסה להציג את דעותיהם בנושא וכיצד הם היו מתייחסים לעמדה זו.

ברקלי היה יוצא דופן מבין עמיתיו האמפריציסטים מכיוון שבנוסף לכך הוא היה אידיאליסט מובהק. כלומר מצד אחד ברקלי האמין כי מקור כל הידע הוא מן החושים כמו כל אמפריציסט מן השורה, ומצד שני הוא נבדל מבין עמדות יותר מקובלות בתקופתו, בין אם הן עמדות ריאליסטיות ובין אם הן עמדות של תורות ייצוג. ברקלי לקח לכיוון שונה לחלוטין את העמדות של רבים לפניו שדבקו בתורות ייצוג, עמדות אלו תיארו את הכרת המציאות של סובייקט בעולם חומרי בעזרת ייצוגים מתווכים אשר מופיעים ברוחו כאשר עצמים נתפסים בחושים. הוא ראה את העצמים בעולם בצורה שונה מהותית מן הדרכים המקובלות באותה תקופה, הן מתורות ייצוג והן מגישות ריאליסטיות; לטענתו הניסיון החושי מלמד כי מה שאדם חווה כאשר הוא נחשף לעצם מסוים זה בעצם מכלול של תכונות שתמיד באות ביחד. לדוגמא, אם העצם המדובר הוא כדורסל, אז תכונותיו הן: עגלגלותו, מרקמו המחוּספס, צבעו הכתום וכו'. אידיאליסטים כמו ברקלי לרוב טענו כי, האמונה שיש משהו בעצם מעבר לתכונותיו, קיימת בגישות כמו תורות ייצוג אך ורק מתוך צורך פסיכולוגי, מכיוון שאינה באמת מוסיפה דבר ברמה ההסברית ולכן לפי התער של אוקהם הינה מיותרת. בגישתו של ברקלי העצם הוא בסך הכל מה שמאגד את התכונות והמאפיינים שלו, מה שמוביל אותו למסקנה כי עצם קיים זה עצם שנתפס, כלומר שתכונותיו נתפסות על ידי משהו (כל סוג של תפיסה: תפיסה חושית, מחשבתית וכדו') (ברקלי, 2006, עמ' 41). בצורה זו גם אם ננסה לעלות בדעתנו עצם אשר קיים אך אינו נתפס, נגיע לסתירה מכיוון שאנו אלו "שמקיימים" אותו בכך שהוא נתפס בראשנו (ברקלי, 2006, עמ' 51).

לעומתם של הריאליסטים ברקלי ראה את העולם ואת המידע החושי שהוא מספק, כעולם לא חומרי אשר קיים רק בראשו של התופס; במילים אחרות ייצוג המופיע ברוחו של סובייקט, הוא אינו ייצוג, אלא הוא מה שקיים ואין באמת קיום בלתי תלוי בעולם החיצוני כי אין דבר מלבד הרוח והאל (ברקלי, 2006, עמ' 56). כמו כן ברקלי נבדל מן הריאליזם בכך שבמקום שבו הריאליסט הנאיבי היה טוען כי מתבצעת קליטה חושית של עצמים בעולם אשר אינם תלויים בהכרה ורק "ממתינים" להיתפס על ידי הכרה כלשהי, ברקלי היה טוען כי זוהי תפיסה של העצם כפי שהאל מקיים אותו, אותו האל אשר מתחזק את מציאותו ושומר על אחידותה בכך שהוא מקיים ותופס את העצמים שבה, גם כאשר אין אף אחד אחר שעושה זאת. בעקבות סיבות אלו, בעיניו של ברקלי אין באמת אפשרות כזאת שיהיה עצם הקיים באופן בלתי תלוי וכל הריאליזם הנאיבי בעיניו פסול לגמרי, מה שראוי לצפות מן אידיאליסט אפילו אם הוא אמפריציסט.

בדומה לאידיאליזם של ברקלי, נהוג לכנות את גישתו של עמנואל קאנט כגישה אידיאליסטית אך הינה שונה מאוד מן הגישה של ברקלי, בעיקר בגלל שאינה אידיאליזם פשוט, אלא מכנים אותה: אידיאליזם טרנסצנדנטאלי. קאנט מציג את דרכו לחקור את ההכרה האנושית, ומשם מגיחה לה גישה אשר שמה מכיל את המילה אידיאליזם מכיוון שבגישה זו ניתן משקל עצום להכרה האנושית בכל הנוגע להרכבת ויצירת

העולם. קאנט ביקש לערוך חקירה לחוויה האנושית כמו רבים לפניו אך לעומתם הוא ביקש לערוך חקירה טרנסצדנטאלית (=טרנס', כלומר מסדר שני) על תחומים אשר הופכים למדע לעומת תחומים שלא, מה שהוביל אותו לחקור את ההכרה האנושית בחקירה טרנס' גם כן. קאנט ניסה לאפיין את התנאים שההכרה האנושית עומדת בהם בכדי לאפשר לה לעשות מדע (קאנט, 2013, עמ' 127); חקירת נושא זה שופכת אור על הדרך שבה קאנט הבין את התודעה האנושית ואת חלקיה, אשר לתיאורו מחולקת לשלושה חלקים נפרדים שהוא מאפיין בדקדוק. בעניו של קאנט ההכרה האנושית מחולקת ל"הסתכלות", "שכל" ו"תבונה"; קאנט פירט על כל אחד משלושתם בצורה מורחבת תחת חקירתו של "תורת היסודות" אשר מחולקת לחלקים: אסתטיקה טרנס' – בה הוא מסביר על ההסתכלות, לוגיקה טרנס' – בה הוא מפרט על השכל, ודיאלקטיקה טרנס' – בה הוא מדבר על התבונה. כעת אעבור על כל אחד המרכיבים בהכרה כדי להראות כיצד קאנט היה מתייחס להשקפתו של הריאליסט הנאיבי.

קאנט מציג את המרכיב הראשון בהכרה האנושית, ההסתכלות; מרכיב זה הינו גם הכי קרוב לביתו של הריאליסט הנאיבי שיטען כי כל מה שמגיע מן ההסתכלות משקף נאמנה את העולם החיצוני. קאנט מתאר את ההסתכלות ככושר קליטת מידע המתאפשר בזכות חושינו הפועלים בצורה מיידיית וסבילה בתפיסת העולם (קאנט, 2013, עמ' 135); הוא דאג גם להפריד בין מה שהריאליסט הנאיבי היה קורא לו "הדבר כשלעצמו" (או נואמנון) ולבין הדרך שבה הוא מופיע בפני הסובייקט (פנומנון או "תופעה") (קאנט, 2013, עמ' 299). קאנט מסכים עם האמפריציסטים בכך שכל המושגים מקורם מן העולם החיצוני אך הוא מוסיף כי בעיניו שני המונחים חלל וזמן אינם בעצם מושגים אמפיריים וגם אינם תופעות. כאן קאנט נבדל מן האמפריציסטים מכיוון שהוא טוען כי המונחים הנ"ל טמועים בהכרה באופן אפרירי, טענה הדומה יותר לטענות רציונליסטיות. לדבריו, לא ניתן לחזות במושגים חלל וזמן באופן אמפירי אלא המוח האנושי מגיע בעצם מותאם מראש לחשוב ולארגן את המידע הנקלט מן העולם בצורה מסוימת שמנגישה את המידע החושי לכדי חוויה הגיונית המסודרת גם בחלל וגם בזמן (קאנט, 2013, עמ' 137); למילותיו המושגים הנ"ל הם "שני מקורות הכרה" (קאנט, 2013, עמ' 142) או "הצורות הטהורות של כל ההסתכלויות החושיות" (קאנט, 2013, עמ' 146).

העובדה כי ההכרה האנושית יודעת לסדר ולהבין את המידע החושי, מתאפשרת בעקבות המרכיב השני של ההכרה – השכל, שיועד לפרק ולהרכיב מה שנקלע בפניו. לדוגמא, הדרך שבה ההכרה מרכיבה משפטים היא בעזרת השכל שפועל מילדות לקלוט ולקבל את שצף הצלילים המקיפים אותו ביומיום לכדי משפטים הגיוניים עם משמעות אשר גם הם בתורם מתפרקים לרכיבים שלהם, מילים נפרדות אשר ניתנות לשימוש מחדש כאשר עולה הצורך. כלומר השכל ממשמע את המציאות סביבו בעזרת פירוק והרכבה של המידע החושי (קאנט, 2013, עמ' 158), ובדיוק באותו אופן השכל עובד גם על מידע מילולי.

הרכיב השלישי של ההכרה הוא התבונה שלדבריו של קאנט הינה הכוח המכוון של השכל. התבונה פועלת באופן של שאיפה תמידית למטרה מסוימת, מטרה שאינה יכולה להיות באמת מושגת בניסיון מכיוון שהיא שואפת להגיע לאידיאל מסוים, או יותר נכון, לאידאה כלשהי (קאנט, 2013, עמ' 330). אידאות הן מה שמכתיב לשכל את האופן בו הוא אמור להבין את מה שמגיע מההסתכלות וכיצד לעבוד עם זה בכדי לשאוף להגיע למימוש האידאה. כלומר התבונה אינה מנהלת אינטראקציה עם ההסתכלות אלא רק עם השכל, שאם נשווה אותו לאקדח שירה, אז התבונה היא זאת שמציבה לו את המטרות שלו; אותן מטרות הן בשפתו של קאנט, אידאות. קאנט מתאר כי התבונה היא כושר אפרירי והאידאות שהיא עובדת איתן הן אפריריות גם כן ומשותפות לכל בני האדם באופן גורף. אחת האידאות שקאנט מציין כי התבונה מכווניה את השכל לפיו היא הדרישה להבנה מלאה ושלמה של העולם. אידאה זאת מהווה מרכיב בלתי נפרד מן כל התהליך של

משמוע העולם והתופעות שבו, שכן בלעדיה יכול מאוד להיות שהשכל לא היה עושה את עבודתו בצורה שעזרת לקבל הבנה על העולם מן מה שנקלט מן ההסתכלות.

בניגוד לריאליסט הנאיבי, שיטען כי ישנו עולם חיצוני המלא בעצמים בלתי תלויים בהכרה אשר רק "ממתינים" להכרה שתתפוס אותם כפי שהם, קאנט יטען כי המצב הוא שונה ובעצם אין דבר כזה עצמים שקיימים באופן בלתי תלוי בהכרה; זאת משום שכאשר השכל האנושי ממשמע את המידע החושי מן התפיסה, הוא כבר אוטומטית מפרק, מרכיב ומסדר בחלל ובזמן את מאפייניו של עצם נתפס. שיתוף הפעולה הזה שקיים בין כל חלקי ההכרה, בונה את העולם של הסובייקט. ההסתכלות קולטת את המידע החושי שהעצם בעולם מספק, היא מעבירה אותו לשכל שמעבד ומסדר אותו לפי הסטנדרטים והאידיאות שהתבונה מכתיבה לו, שלפי קאנט הינה פועלת לקידום ההבנה של העולם ושל המידע שהוא מספק להסתכלות; זהו התהליך המאפשר את יצירת מציאותו של התופס ואת הופעתם של עצמים בהכרתו, אין זהו תהליך פשוט של תפיסה ישירה של העצם כפי שהוא בעולם, אלא זהו שיתוף פעולה מתמיד והדוק בין כל חלקי ההכרה לבין העצמים בעולם. ניכר כי קאנט היה מתנגד לדרך הפשוטה שבה הריאליסט הנאיבי מתאר עצמים בעולם אך הוא גם אינו נמנה עם האידיאליסטים ההדוקים כמו ברקלי ששוללים את קיומם לחלוטין, נראה כי קאנט מציג את הפשרה בין הגישות הנ"ל.

לסיום, הריאליזם הנאיבי מציג עמדה אשר כפי ששמה מתאר, הינה נאיבית ופשוטה מידי בעיניי. ההוגים שבחרתי פסלו את העמדה הזו מסיבות שונות, אך המרכיב שחוזר על עצמו אצל שניהם הוא תפקידה הבלתי מבוטל של ההכרה האנושית בבניית העולם והעצמים שבו. לדעתי ברקלי היה יותר מידי קיצוני בדעותיו האידיאליסטיות שנבעו כנראה מאהבה עזה לאל, והדרך שבה הוא ראה את העולם הינה מנותקת מידי מהמציאות. מנגד, קאנט מציג עמדה שמדברת אליי ברמה האישית ואני מרגיש כי הוא היה הרבה יותר קרוב לפיצוח טבעה של המציאות וההכרה האנושית ועמדתו אמורה לקבל תפקיד משמעותי יותר בלימודים אקדמאים. אני סבור כי אם האידיאליזם הטראנסצנדנטאלי ילומד בצורה נרחבת באקדמיה, גם בחוגים שאינם פילוסופים, זהו רק עניין של זמן עד שנצליח לשלב עמדתו של קאנט באופן חלק עם המדע וחקר המוח, מה שמדבר אליי ברמה האישית. אני חושב שהשם אידיאליזם טראנסצנדנטאלי יכול לתת אסוציאציה שלא עושה חסד עם הגישה ולכן כדאי למצוא שם שיתאר נכונה את הגישה מחד ויעבור חלק יותר בגרונם של מדענים מאידך, וזאת בכדי למנוע את השפעתן של דעות קדומות, שצצות מן המילה אידיאליזם, על שילוב העמדה עם המדעים הקוגניטיביים.

ביבליוגרפיה

ברקלי, ג., אלגת, ג., ווינטראוב, ר. (2006). *מסה על עקרונות דעת האדם*. רסלינג.
קאנט, ע., יובל, י., וסורני, ש. (2013). *ביקורת התבונה הטהורה*. הקיבוץ המאוחד.